

RODINA AKO ZÁKLADNÁ JEDNOTKA PRE NEOLIBERALIZMUS A KONZERVATIVIZMUS PODĽA MELINDY COOPER

Melinda Cooper, *Family Values: Between Neoliberalism and the New Social Conservatism* (Brooklyn, New York: Zone Books, 2017) 447 s. ISBN 9781935408840

V čase vzniku tejto recenzie pokračovala v strednej Európe jedna z mnohých eskalácií sporu medzi konzervatívcami a liberálmi o interrupciách a používaní termínu „rod“. Krajiny regiónu postupne vstupovali do hospodárskej recesie, čo spor posunulo do ďalšej roviny: Má mať pri formovaní politik prednosť otázka redistribúcie zdrojov a sociálnej spravodlivosti, alebo kultúrne otázky?

Oddeľovanie ekonomických procesov od kultúrnych fenoménov je v akademických aj verejných diskusiách časté. Je však aj zmysluplné? Melinda Cooper v knihe *Rodinné hodnoty* tvrdí, že nie, a predkladá presvedčivú argumentáciu o tom, ako hlboko sú prepojené. Ukazuje, ako práve takéto binárne uvažovanie viedlo sociálno-demokratické ľavicové prúdy k tomu, že začali volať po oslobodení spoločenského života od závislosti na trhu, čo bolo artikulované ako potreba ochraňovať rodinu. To tieto prúdy zblížilo s konzervatívcami.

Cooper je v tomto ohľade mimoriadne kritická voči Wolfgangovi Streeckovi, ktorý vidí kauzálny vzťah medzi prekarizáciou práce a destabilizáciou rodiny, inštitúcie manželstva obzvlášť (s. 10-11).¹ Binárne uvažovanie – buď politika identít alebo redistribúcia – Cooper pozoruje aj v práci Nancy Fraser, ktorá podľa nej nespravodlivo naznačuje, že druhá vlna feminizmu pomohla úspechu neoliberalizmu. (s. 12).²

¹ Pozri tiež: Wolfgang Streeck, W. *Flexible employment, flexible families, and the socialization of reproduction* (Cologne: Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung, 2009), s.14–22.

² Fraser je síce kritická voči politike identít, jej pozícia však nie je nevyhnutne necitlivá voči bojom za kultúrne uznanie. V polemike s Judith Butler priznala, že krivdy plynúce z nedostatku uznania inakosti majú materiálnu podstatu. Nancy Fraser, *Fortunes of Feminism*. (London, New York: Verso, 2013), s. 183–185.

Rodinné hodnoty sú detailnou historickou analýzou krízy americkej rodiny na pozadí politik neoliberalizmu a sociálneho konzervativizmu. Hoci ide o dva zdanlivo protichodné ideologické prúdy, dopĺňajú sa v snahe odstrániť zvyšky redistributívnych mechanizmov a preniesť všetku ťarchu na rodinu.

Príklad prepojenosti redistribúcie a identity: rodinná mzda

Spor o to, či majú mať pri artikulácii politických pozícií prioritu ekonomické otázky alebo otázky týkajúce sa identity a kultúry, sa tiahne naprieč ľavicovou akademickou literatúrou a Cooper ho pripisuje marxistickému rozlišovaniu medzi „základňou“ (ekonomické vzťahy, vrátane vzťah k vlastníctvu výrobných prostriedkov) a „nadstavby“ (kultúrne vzťahy), s. 22.³ Problém spočíva v tom, že boj o redistribúciu a boj o uznanie identít nikdy celkom nepochopíme, ak sa na ne budeme pozeráť oddelene. „Boj o rodinu“, ktorého sme (v USA) od 70. rokov 20. storočia svedkami, sa síce javí ako hodnotový návrat k tradičnej (nukleárnej) rodine, no deje sa na ekonomickej základni. Kým sa liberálna ľavica sporila s konzervatívnou pravickou o povahe rodiny, bolo celé bremeno spoločenskej reprodukcie postupne prenesené práve na rodinu.

Príkladom prepojenosti otázok redistribúcie a identity, s ktorým Cooper pracuje, je otázka tzv. rodinnej mzdy. Jej tichým predpokladom bola existencia deľby práce na platenú „mužskú“ a neplatenú „ženskú“; prácu „bielych“ s istou mierou sociálnej ochrany a prekarizovanú prácu „čiernych“. Druhým predpokladom bola sexuálna normativita, ktorá podmienila chápanie rodiny ako zväzku muža a ženy (a detí). Historicky sociálna politika v USA dlhodobo spájala politiku identít a sociálnu ochranu. Od zavedenia sociálnych politik New Deal v 30. rokoch 20. storočia bola nárokovosť na sociálne dávky hierarchicky štruktúrovaná. Sociálne poistenie predstavovalo doplnkový príjem pre pracujúcich mužov, kým podporné dávky boli cielené na (spravidla) ženy z radov „nepracujúcej chudoby“ a neboli viazané na mzdu.⁴ Jednou z takýchto dávok bola Podpora pre rodiny s maloletými deťmi (AFDC).⁵ Hoci išlo o relatívne malý redistribučný program, dávka sa stala terčom útokov neoliberalov aj sociálnych konzervatívcov – a nebola to náhoda. Program sa od 40. rokov postupne rozšíril a poskytoval dávky nielen vdovám po pracujúcich bielych mužoch, ale aj chudobným vdovám, rozvedeným či nevydatým ženám a slobodným matkám. Do programu tak bolo zaradených veľa afroamerických

³ Pre viac detailov o základni a nadstavbe, napríklad Marta Harnecker, *The Basic Concepts of Historical Materialism* (University of Sydney, 1976). <https://www.marxists.org/history/erol/periodicals/theoretical-review/tr-12-1.pdf>.

⁴ Cooper pri tejto historizujúcej analýze odkazuje na tzv. Moynihanovu správu, „A Family Policy for the Nation“, Lee Rainwater a William L. Yancey (eds.), *The Moynihan Report and the Politics of Controversy* (Cambridge, MA: MIT Press, 1967 [1966]), s. 387–388. Odkaz na „nepracujúcu chudobu“, s. 34.

⁵ Aid to Families with Dependent Children, program vznikol z pôvodného Aid to Dependent Children.

žien, ktoré po vojne predstavovali väčšinu poberateľiek dávky (s. 39). Pozícia ich mužov na trhu práce bola neistá, len málo z nich prijali do odborov a väčšina černošských robotníkov tvorila tzv. rezervnú armádu práce,⁶ lacnú, príležitostne najímanú pracovnú silu. Aj napriek boomu v 60. rokoch tvorili Afroameričania veľkú časť nezamestnaných. Sociálna situácia afroamerických žien po smrti manžela bola preto veľmi krehká.

V období 60. až 80. rokov aktivistky bojujúce proti chudobe, feministky, právničky praktizujúce právo vo verejnom záujme (často *pro bono*) volali po politikách, ktoré by individualizovali sociálnu ochranu a neviazali ju na predpoklad rodiny či rodinnej mzdy. Takto artikulovaný politický boj sa začal už pred druhou svetovou vojnou a ovplyvnil definíciu rodiny vo verejných politikách. Až do 60. rokov republikáni aj demokrati podporovali redistributívne politiky, ktoré sa orientovali na štátom garantovanú rodinnú mzdu. Rozchádzali sa však v tom, či na garantovanú rodinnú mzdu majú mať nárok aj afroamerickí muži. Demokrati a rôzne ďalšie ľavicové skupiny tvrdili, že áno. Ekonomovia ako Milton Friedman – ktorý bol v 60. rokoch podľa Cooper pragmatikom ochotným pristúpiť na kompromis (s. 47) – v zásade tiež súhlasili, aj keď ostentatívne presadzovali skôr „rasovo neutrálne“ riešenia minimálneho základného garantovaného príjmu. Tento konsenzus v postoji k potrebe a opodstatnenosti redistributívnych sociálnych politík sa rozpadol v 70. rokoch a o dávkach sa začalo hovoriť ako o probléme, ktorý stojí za krízou afroamerickej rodiny.

Inflácia ako otázka morálky?

Podľa Cooper pri tomto posune v postoji k dávkam hrala kľúčovú rolu inflácia, za ktorú mala byť sociálna redistribúcia údajne zodpovedná. Práve v tomto období možno v USA pozorovať začiatok spojenectva medzi neoliberalmi a sociálnymi konzervatívcami.

Keď v 70. rokoch slabol dolár, Rose a Milton Friedmanovci obvinili Federálny rezervný fond z manipulácie s peňažnými rezervami a ožobračovania investorov. V tom čase boli ešte odbory schopné odolávať tlaku kapitálu na znižovanie miezd ako odpovedi na rastúcu infláciu. Šéfovia firiem sa sťažovali na vysoké náklady a nízku produktivitu práce. Po *Volckerovom šoku*⁷ a masívnom náraste úrokových sadzieb po roku 1979 odbory túto silu stratili a neboli viac schopné udržať dobré mzdy. Zároveň došlo k postupnému odstráneniu mechanizmov sociálnej redistribúcie – administráva Ronalda Reagana proti nim bojovala nielen z rozpočtových dôvodov. Z dávok sa stala otázka morálky. V centre tohto boja bola podľa Cooper inflácia.

⁶ Karl Marx, *Kapitál: kritika politickej ekonomie*, 1. zväzok : 1. kniha. (Bratislava: Pravda, 1979), s. 524–533.

⁷ Išlo o rozhodnutie Nixonovej administratívy suspendovať viazanosť kurzu dolára k zlatu, čo viedlo ku koncu systému Bretton Woods. Súčasťou rozhodnutia bolo aj masívne zvýšenie úrokových sadzieb (na 20%) a zavedenie kontroly nad mzdami a cenami. Pozri: „Paul Volcker: The 6’7“ Giant Who Ended Stagflation and Has His Own Rule“, *The Balance*. 1. máj 2020. (dostupné online: <https://www.thebalance.com/who-is-paul-volcker-3306157>).

Počas Reaganovej vlády začali byť sociálne programy spájané so všeobecnou „krízou americkej rodiny“. Namiesto každodenného uskromňovania sa, tvrdili neoliberalní ekonómovia,⁸ rodiny vďaka dávkam podľahli konzumu, ktorý roztáča infláciu. Krédom 60. a 70. rokov sa podľa nich stala zábava, promiskuita, strata protestantskej etiky a korupcia. Infláciu tematizoval ako morálnu otázku rozkladu protestantských hodnôt v dôsledku konzumu napríklad Daniel Bell v knihe *Kulturné rozpory kapitalizmu*.⁹ Friedman tvrdil, že programy sociálnych dávok ničia morálny základ spoločnosti voľného trhu.¹⁰ V tomto type uvažovania, sa často skloňovala práve Podpora pre rodiny s maloletými deťmi, ktorej kritika často končila vykreslením postavy černošskej poobrateľky dávky.¹¹ Dedičstvom prezentovania otázok systému dávok a inflácie ako morálnych problémov bola legitimizácia posudzovania životného štýlu poberateľov dávok a zároveň predstava, že úlohou štátu je posudzovať, ktoré žiadateľky žiadajú o sociálnu pomoc „oprávnené“ a ktoré si pomoc „nezaslúžia“.

Prezident, ktorý napokon presadil radikálne zmeny v systéme sociálnych dávok – zmeny, ktoré vo svojej podstate znamenali návrat alžbetínskych zákonov o chudobných – bol Bill Clinton.¹² V ich duchu mali jednotlivci prevziať osobnú zodpovednosť a zabezpečiť sa z námezdnjej práce – a zároveň z tohto príjmu zabezpečiť členky a členov rodiny, ktorí nepracovali.¹³ Neoliberalí a sociálni konzervatívci teda identifikovali rodinu ako kľúčový prvok systému sociálneho zabezpečenia. Aby bola rodina schopná túto úlohu plniť, musí sa prispôbiť novým podmienkam a začať plniť funkciu, ktorú dovtedy plnil štát. Žiaľ, v rokoch, ktoré nasledovali po Clintonových zmenách, početné etnografické štúdie o realite ľudí, čo sa prepadli do chudoby ukázali, že tento predpoklad a imperatív je zároveň empiricky chybný. Výskum Matthewa Desmonda medzi obyvateľmi obytných privesov v Milwaukee napríklad odhalil, že najchudobnejší sa na žiadnu rodinnú pomoc spoliehať nemôžu a jediné, čo im ostáva sú náhodné väzby.¹⁴

⁸ Toto platí pre ekonómov teórie verejnej voľby ako James Buchanan a Richard Wagner, ale aj hayekovských ekonómov ako Henry Hazlitt (s. 30–31).

⁹ Daniel Bell, *Kulturné rozpory kapitalizmu*, preloži Lukáš Gjurič (SLON, 2000).

¹⁰ Milton Friedman a Rose Friedman, *Svoboda voľby*, preložili Pavel a Vladimíra Vrecionová (Grada, Liberální inistitut, 2020).

¹¹ Program vznikol v roku 1935.

¹² Systém podpory chudobných zavedený v Anglicku v 17. storočí (*Elizabethan Poor Law*), v rámci ktorého bola pomoc chudobným podmienená tým, že rodina preukázateľne vyčerpala možnosti svojpomoci. Dospelé deti mali povinnosť starať sa o rodičov, ktorí nevládali pracovať; manžel mal povinnosť živiť manželku.

¹³ Jadrom zmien, ktoré zaviedla Clintonova administratíva bolo zavedenie časového limitu na poberanie dávok, ktorý bol stanovený na päť rokov a povinnosť prijímateľov dávok zapojiť sa do program aktivačných prác. (s. 102.)

¹⁴ Matthew Desmond, “Disposable Ties and the Urban Poor“ *AJS*, 117 (2012) č. 5, s. 1295–1335.

Dlh ako nástroj sociálnej kontroly

V „novom“ systéme štát svoju funkciu nestratil, len sa z redistributívnej zmenila na trestajúcu. Túto premenu detailne popisuje sociológ Loïc Wacquant, ktorý dekonštruuje, ako štát mobilizuje rôzne sankčné mechanizmy práve v deprivovaných lokalitách obývaných Afroameričanmi.¹⁵ Úlohou štátu je dnes dozor nad chudobnými rodinami, od ktorých sa očakáva „zodpovedné správanie“.¹⁶ A jedným z nástrojov, ako si takéto správanie vynútiť, sa stal dlh domácností. Hoci rétorika politikov, ktorí presadili masové rozšírenie závislosti domácností od dlhu, sa orientovala moralisticky, kľúčové miesto v ich politickom programe patrilo štrukturálnym zmenám v ekonomike. Nešlo „len“ o zmenu a zníženie dávok sociálnej pomoci, ale o zavedenie staronového socioekonomického poriadku, v ktorom domácnosť nesie zodpovednosť za rozpočtový schodok štátu. V tomto poriadku sa má rodina bez asistencie štátu postarať o financovanie vzdelávania, zdravotnej starostlivosti a o výchovu detí. Keď na to nemá, musí si požičať. Cooper používa príklad pôžičiek na vysokoškolské štúdium. Predstavujú formu medzigeneračného rodinného dlhu a ekonomickej závislosti, ktorá viaže mladých dospelých, ich rodičov a v niektorých prípadoch aj vzdialenejších príbuzných na dlhé desaťročia. (s. 249.) Na presvedčivosť argumentu, že kapitál sa pri dlhoch domácností spolieha na pocit zodpovednosti, ktorý existuje medzi členmi rodiny, historická analýza tak, ako ju podáva Melinda Cooper, celkom nestačí. Či starší členovia rodiny skutočne nenechávajú svojich potomkov „padnúť“ a pomáhajú im so splácaním pôžičiek, je otázne,¹⁷ obzvlášť ak by sme analýzu zvládania dlhov rozšírili o hypotekárne alebo spotrebné úvery.¹⁸

Ekonomické záväzky sú priamo prepojené s morálnymi povinnosťami členiek a členov rodiny a ich podstata tkvie v regulácii sexuality. V tejto oblasti sociálni konzervatívci nadväzujú na zákony o chudobe, ktorých súčasťou bola v kolóniách kriminalizácia mimomanželského sexu a povinnosť otcov živiť „nelegitímne deti“. Aplikácia zákona sa často orientovala na služobníctvo – od nevydatých žien v službe, ktoré otehotneli, mohlo ich panstvo vyžadovať predĺženie služby ako kompenzáciu „výdavkov na ich podporu“, zatiaľ čo otcovia sa mohli vyhnúť väzbe za porušenie zákazu sexu mimo

¹⁵ Loïc Wacquant, *Punishing the Poor* (Durham, NC: Duke University Press, 2010).

¹⁶ Príklady takéhoto dozoru existujú aj v českom kontexte. Sú nimi napríklad „šetření“ úradov práce, ktoré sú viac než na podporu rodín orientované na vyšetrovanie uchádzačov o dávky v hmotnej núdzi.

¹⁷ Na empirickú slabosť predpokladu, že úplné presunutie finančnej zodpovednosti za sociálnu reprodukciu na rodinu môže fungovať, upozornila napríklad Adrienne Roberts, „Financing Social Reproduction: The Gendered Relations of Debt and Mortgage Finance in Twenty-first-century America“. *New Political Economy* 18(2012), č.1, s. 21–42.

¹⁸ Fakt, že sa Cooper zameriava práve na dlh zo študentských pôžičiek jej analýzu orientuje predovšetkým na stredné vrstvy, čo neodráža realitu „života na dlh“, ktorý sa stal v USA, ale aj v Európe celospoločenským javom. Pozri napr. Fiona Allon, „Everyday Leverage, or Leveraging the Everyday“, *Cultural Studies*, 29(2015) č. 5–6, s. 687–706.

manželstva nútenou prácou.¹⁹ Cooper tieto zákony o chudobe interpretuje ako trest pre tých, ktorí predstavovali riziko, že by sa pre štát stali sociálnym bremenom. V 60. rokoch však v dôsledku série žalôb stopy po chudobinských zákonoch z amerického sociálneho systému takmer vymizli. Išlo o prelomové rozhodnutia Najvyššieho súdu v oblasti práva na sexuálne súkromie,²⁰ práva detí (koniec rozlišovania medzi „legitímnymi“ a „nelegitímnymi“ deťmi), ale aj práva na rovnakú mzdu za rovnakú prácu, či právo na prístup k interrupciám.²¹ Súdny nižšieho stupňa zároveň postupne vytesnili z právneho poriadku reštrikcie zákonov o chudobe, vrátane povinnosti slobodných matiek pátrať po biologických otcoch ako primárnych zdrojoch sociálnej podpory.

Cooper dokumentuje, ako sa Bill Clinton po zvolení vrátil v oblasti rodinnej politiky do 19. storočia a opätovne zaviedol identifikáciu otcovstva detí narodených mimo manželstva – toto sa týka aj matiek, ktoré nie sú poberateľkami dávok; databázy delikventských otcov;²² tresty pre matky – žiadateľky o dávky, ktoré dostatočne nespolupracovali s úradmi. Zároveň však posilnil rolu biologického otca, ktorý si mohol uplatňovať nárok na starostlivosť či návštevy aj bez akéhokoľvek predchádzajúceho vzťahu s dieťaťom. Jedným z dokumentovaných dôsledkov takejto komplexnej úpravy je skutočnosť, že ženy z nízkopríjmových skupín zotrávajú v násilných vzťahoch, lebo si z materiálnych dôvodov nemôžu dovoliť odísť.²³

Analýza Melindy Cooper v knihe *Rodinné hodnoty* sa neorientuje na samotnú kategóriu rodiny, ale na spoločenské a ekonomické procesy, ktoré s touto kategóriou ideologicky pracujú. Neponúka riešenia, ako sa v každodennom živote brániť voči prenášaniam čoraz neznesiteľnejších bremien na rôzne formy rodiny, v ktorých ľudia žijú. Naznačuje však užitočný metodologický prístup, ktorého jadrom je pochopenie hlbokej prepojenosti kultúrnych a ekonomických procesov. Rodina je priestor, kde sú oba typy procesov badateľné. To, čo neokonzervativizmus a neoliberalizmus spája – aj keď z rôznych pohľadov – je záujem regulovať rodinu: jej príjem (z práce a z dlhov, nie z dávok), jej sexualitu, vzdelávanie jej členiek a členov, či morálku. Cooperovej sociálno-historický výskum do detailov ukazuje, ako oba ideologické prúdy synergicky presadili hlboké zmeny v oblasti redistribučných aj kultúrnych politík tak, aby ťarchu reprodukcie práce

¹⁹ Pri analýze tohto trestného aspektu chudobinských zákonov Cooper čerpá z práce historičky Mary Ann Mason, *From Father's Property to Children's Rights: The History of Child Custody in the United States* (New York: Columbia University Press, 1994).

²⁰ V rozhodnutiach *Griswold v. Connecticut* (1965) a *Eisenstadt v. Baird* (1972) Najvyšší súd uznal právo na sexuálnu slobodu ako súčasť práva na súkromie.

²¹ *Roe v. Wade* (1973), Najvyšší súd rozhodol, že Ústava chráni právo tehotných žien rozhodnúť sa, či pokračovať v tehotenstve.

²² Možné sankcie zahŕňali aj zníženie mzdy, konfiškáciu pasu či vodičského preukazu (s. 104).

²³ Cooper odkauje napríklad na Davis, D. A. *Battered Black Women and Welfare Reform: Between a Rock and a Hard Place* (Albany: SUNY Press, 2006).

niesla rodina a nie kapitál či štát. Výsledkom oboch ideológií sú nielen politiky škrtov, ale aj fragmentácia odporu voči nim, najmä na základe rasy či sexuality. Cooper to síce v *Rodinných hodnotách* explicitne neponúka, no riešením je otvorenosť pre možnosť, že boje, ktoré majú triedny charakter, v konkrétnych situáciách na seba preberajú formu bojov o rasovú či sexuálnu spravodlivosť.

Barbora Černušáková